

Kóvágó Ágnes

A török befolyás növekedése a Nyugat-Balkánon – mítosz vagy valóság?

A Nyugat-Balkán régió országainak (Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Koszovó, Macedónia és Albánia) történelme szorosan kötődik Törökországhoz és az egykori Oszmán Birodalomhoz. A Balkán a török külpolitika hagyományosan kiemelt területe. Jelen írás a Nyugat-Balkán és Törökország kapcsolatára vonatkozó kérdésekre keresi a választ. Miként alakult a török aktivitás a Nyugat-Balkán országában az elmúlt években, és mi várható az elkövetkező időszakban? Mekkora valójában a török politikai, vallási-kulturális és gazdasági befolyás a nyugat-balkáni országokban? Az új, formálódó válságócok Törökország keleti szomszédságában (Szíria, Irán) elvonják-e az energiát a török külpolitika e kiemelt területétől? Milyen alapokon nyugszik Törökország kapcsolata a balkáni muzulmán közösségekkel? A közös történelem segíti vagy gátolja a török befolyás növekedését? Az EU miért nem működik együtt – az USA-val ellentétben – Törökországgal a Balkánt illető kérdésekben?

Törökország a nemzetközi szintér egyre meghatározóbb szereplője. A NATO második legnagyobb hadseregével rendelkezik, földrajzi elhelyezkedése folytán hídszerepet tölt be a nyugati és az iszlám világ között. Obama amerikai elnök első tengerentúli bilaterális látogatását Törökországban tette, s mint azt a Fehér Ház statisztikái is kimutatják, a brit kormányfő után Erdoğan török miniszterelnökkel beszél legtöbbet telefonon. Törökország tehát a világpolitika egyre meghatározóbb tényezőjévé lép elő, amely köszönhető egyrészt külső körülményeknek, másrészt az országban zajló folyamatoknak. A külső körülmények közé sorolhatjuk azt a politikai vákuumot, amelyet az EU és az USA hagyott maga után (az EU-nak a belső válsága nyomán csökkenő nemzetközi szerepköre, az USA kivonulása egyes térségekből, például Balkán és Irak), továbbá a Törökország szomszédos régióiban zajló eseményeket (arab tavasz, iráni nukleáris válság). A belső változások közül a török gazdaság megerősödését (Európa hatodik legnagyobb autógyártója, az EU-ban értékesített televíziókészülékek több mint fele innen származik, és a negyedik legnagyobb hajóépítő a világon¹), a politikai helyzet stabilitását, valamint a jelenlegi kormánypárt, az Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkinma Partisi* – AKP) 2002-es hatalomra kerülését és a 2009-től külügyminiszterséget ellátó Ahmet Davutoğlu szerepét kell megemlítenünk. Az elmúlt évek legfontosabb külpolitikai történéseiben Törökország fontos szerepet játszott (iráni nukleáris válság, arab tavasz), és a közeljövő lehetséges válságainak (Szíria, Irán) kezelésében Törökország szerepe megkerülhetetlen. A mérsékelt iszlamista AKP hatalomra kerülésével Törökország egyre nagyobb figyelmet fordított az addig kissé elhanyagolt keleti szomszédságának, amelyet a közös vallási gyökerekre alapozott. Ez és

1 Coboly Márton: *Felminősítések előtt Törökország – a piac már készül a rohamra*. *Portfólió*, 2011. 10. 13.

különösen az Iránnal folytatott kapcsolatok az EU-t és az USA-t növekvő aggodalommal töltötték el, a török külpolitika irányváltásáról kezdtek beszélni, s a nyugati orientáció helyett iszlamista fordulatot vizionáltak. A török külpolitika „láthatóbbá” válásával és a gazdasági prosperitással párhuzamosan a török–EU kapcsolatok mélypontjukra jutottak, francia és német politikai vezetők egyértelműen kifejezésre juttatták, hogy ellenzik az ország uniós tagságát.

A török külpolitika jellemzői

A török külpolitikában jelentős változást hozott, amikor 2009. május 1-jén Ahmet Davutoğlu került a külügyminiszteri pozícióba. Ő az addigi, főképp nyugati elkötelezettségű politikát az iszlám hagyományokra jobban alapozó és addig kissé elhanyagolt keleti szomszédságra nagyobb figyelmet szentelő külpolitikát hozott létre, amelynek középpontjába a *zero problem policy with neighbours* (szomszédokkal kialakítandó problémamentes viszony) elv került. A regionális kérdések mellett Ankara nemzetközi szervezetekben is aktívabb szerepet kezdett vállalni. A legmagasabb kormányzati körök lobbiztak azért, hogy török tisztségviselők kerülhessenek nemzetközi szervezetek fontos pozícióiba. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének elnöke, vagy az Iszlám Konferencia Szervezetének főtitkára ennek eredményeképp került pozíciójára. Az EBESZ főtitkári pozícióra irányuló török kormányzati lobbitevékenység ugyan nem hozott eredményt, azt azonban 2011 júniusában sikerült megvétózni, hogy az egyébként konszenzust élvező volt osztrák külügyminiszter nyerje el a pozíciót. Ursula Plassnik ugyanis még külügyminiszterként tett egyes nyilatkozataiban arról beszélt, hogy Törökországnak nincs helye az EU-ban. A vétó magyarázataként a török külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy országa számára elfogadhatatlan, hogy egy ilyen fontos nemzetközi szervezet irányítója olyan személy legyen, aki megkérdőjelezi Törökország európai identitását.² Davutoğlu szívesen lép fel nemzetközi konfliktusokban közvetítőként is (Balkán, Szíria–Izrael, iráni nukleáris kérdés, Afganisztán–Pakisztán stb.), amivel szintén Törökország világpolitikai súlyát kívánja hangsúlyozni.

Fontos azonban aláhúznunk, hogy a világpolitikai szerep növekedése nem jöhetett volna létre Törökország kiemelkedő politikai és gazdasági stabilitása nélkül. Olyannyira, hogy mindeközben az EU–török kapcsolatok eddigi mélypontjukra jutottak, a török vezetés és közvélemény egyre kevésbé tudja ugyanis elfogadni a gazdasági válsággal küzdő EU feltételeit és vezető politikusainak kedvezőtlen megnyilatkozásait. Teljesen egyetértünk Egeresi Zoltán megállapításával, mely szerint a török politikai stabilitás záloga a kormánypárt stabil népszerűsége. A 2001-ben alapított Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) 2002-ben került hatalomra, és két ciklus után a harmadikat kezdte meg a 2011-es nagyarányú választási győzelme révén, a szavazatok felének megszerzésével. „A választás pedig tisztán jelzi a korábbi nagy harc megváltozását, a szekuláris kemalista elitek (s ezek megtestesítője, az alkotmánybíróság illetve a hadsereg) és az AKP-hez közeli iszlamista körök és vallásos tömegek közötti hatalomátrendeződést. A kormánypárt 2007-ben sikeresen elkerült egy katonai puccsot, illetve 2008-ban egy bírósági puccsot, majd pedig sikerrel

2 OSCE suspends Plassnik's candidacy for top post after Turkish veto. *WorldBulletin.net*, 2011. 06. 06.

és csendben vitte keresztül a fejkendő viselésének engedélyezését török állami egyetemeken. A 2010 szeptemberében népszavazással megerősítve módosított, több demokratikus jogot tartalmazó alkotmány megnyirbálta a hadsereg jogait és az alkotmánybírásgot is átszervezte, lecsökkentve az esélyét annak, hogy az felozzlasson egy pártot (ahogy az a korábbi iszlamista pártokkal történt). A szekuláris-kemalista értelmiség és adminisztráció visszaszorulásával és elhallgatásával járt a 2008-ban indult, jelenleg is folyó nyomozások sorozata (Ergenekon- és Balyoz-per). Ezek a szekuláris értelmiség és a hadsereg tagjait vádolják titkos, kormányellenes összeesküvéssel. (...) „Nem véletlen, hogy az AKP választási programja nem is egy négy éves ciklusra szolt, hanem egy grandiózus projektet tartalmazott. A Türkiye Visyonu 2023 (a Török Köztársaság fennállásának 100. évfordulója) programban a következő bő egy évtized alatt az AKP a világ egyik vezető államává tenné az országot, 25 ezer dollár egy főre jutó GDP-t ígér, 5 százalék alá szorítaná a munkanélküliséget, támogatná a hazai fegyvergyártást.”³ (Jelenleg az egy főre jutó GDP 10 400 dollár⁴, a munkanélküliségi ráta pedig 8,9%.⁵)

Az elmúlt tíz évben Törökország páratlan gazdasági fejlődésen ment keresztül. 2002 óta 3 ezer dollárról több mint 10 ezer dollárra nőtt az egy főre jutó GDP, a gazdaság átlagosan 7%-kal növekedett a válság előtti években. Hatalmas sikernek tekinthető, hogy a 2008-as válság sem tudta megtörni a török gazdasági lendületet, s míg 2009-ben 5 százalékkal csökkent a gazdaság, addig 2010-ben már 8,2 százalékkal nőtt.

A belső reformfolyamatok és a növekvő gazdasági teljesítmény tették lehetővé az ország számára, hogy a béke támogatójaként lépjen fel a szomszédos térségekben. „Ma Törökország példakép az arab tavasz országaiban. Nyolc arab országban (az egyik Egyiptom volt) a megkérdezettek kétharmada adott ilyen választ egy nemrég publikált közvélemény-kutatásban.⁶ Csodálatuk Törökország eredményeinek és az AKP által megtett útnak szól. Az AKP példája a Nyugatnak azt mutatja, hogy az iszlamista mozgalom alakítható. Az arab világ vallásosainak azt mutatja, hogy a demokrácia és a gazdaság liberalizálása nem jelenti egyúttal a káoszt és a korábbi értékek felszámolását. Épp ellenkezőleg: a siker és a felemelkedés zálogai. Amikor a tunéziai iszlám vezető, Rasid Gannúsi 22 évnyi száműzetés után hazájába visszatért, ezt mondta: „Szemeim előtt az AKP struktúrája lebeg. Ez a párt megmutatta, hogy az iszlám és a demokrácia összeegyeztethető”⁷.

Törökország nyugat-balkáni politikájának helye a kormányzatban, megítélése a társadalomban

A Balkán a török külügyminiszter szívügye. Meglepően kevesen foglalkoznak a témával a török külügyminisztériumban, és többnyire ők sem vesznek részt a Balkán-politika stratégiájának formálásában, hanem inkább csak annak végrehajtásában. A török Nyugat-Balkán-politika nagy társadalmi támogatottsággal bír, egy bölcs kormány mindenképp

3 Egeresi Zoltán: *Törökországi választások*. *Grotius*, 2011. 07. 01. 4–5.o.

4 GDP per capita (current US\$). *Worldbank.org*, 2012. 03. 21

5 *Turkey Unemployment Rate*. *Tradingeconomics.com*, 2012. 03. 21.

6 Strittmatter, Kai: *Islam in Ägypten und der Türkei – Schielen auf das türkische Modell*. *Süddeutsche Zeitung*, 2011. 02. 08.

7 Uo.

intenzív Balkán-politikát folytat, mert azzal garantált belső támogatást ér el. Törökországban egy balkáni eredetű, az államszervezetbe beépült természetes lobbicsoport alakult ki, amely magában foglal újságírókat, kutatókat, parlamenti képviselőket, minisztereket, diplomátákat, katonákat stb.⁸ A kormánypártban is nagy számban vannak balkáni származásúak: Törökországban mindig is a tehetséges, a közélet iránt érdeklődőbb emberek közé tartoztak. „Az 1990-es évek világi török kormányához képest az AKP sokkal otthonosabban használja a Nyugat-Balkán muzulmán populációját mint a külpolitikai befolyás biztos támaszát. Az AKP kétségbe vonja azt a régi kemalista nézetet, miszerint az Oszmán Birodalom valami olyan, ami szégyellnivaló. A kormányzó párt éppenséggel azt az elképzelését hangoztatja, hogy Törökországnak meg kell békülnie az oszmán örökséggel.”⁹

Az oszmán múlt megjelenése a mai török Balkán-politikában

Törökország Nyugat-Balkán politikájának megítélése nem egyértelműen pozitív, a régió belül és az EU-ban is alapos figyelemmel kísérik Ankara növekvő befolyását. A „gyanakvás” legfőbb oka az oszmán múltra építő török politika, amely még a balkáni muzulmán közösség egy részében is ambivalens érzéseket kelt. Davutoğlu török külügyminiszter minden lehető fórumon próbálja eloszlatni a neooszmanizmus vádjait, és amellet érvel, hogy a közös történelem összekötő kapocs, amely a jó viszony alapjául szolgál. Az oszmán uralom eredményeit hangsúlyozza, és károsnak tartja annak nem objektív módon történő értelmezését. Egy interjúban így fogalmazott: „Meggyőződésem, hogy a Balkán történelmével kapcsolatban közös történelmünk pozitív aspektusaira kell koncentrálnunk. Nem tudunk jobb jövőt létrehozni a történelem negatív értelmezése mellett. Tagadhatatlan történelmi tény, hogy a Balkán békés korszakának legjavát élte át az oszmán uralom alatt. Akik az oszmán uralmat vádolják a régió gazdasági elmaradottságáért és etnikai konfliktusaiért, azok a történelmi előítéletek és sztereotípiák foglyai. Mindezek miatt mi nem akarunk ennek a vitának részesei lenni. Ezért fontos, hogy tiszta és realista képet alkossunk a történelemről. Akik nem ismerik a történelmet, nem is tudnak történelmet csinálni.”¹⁰

A török külügyminiszter minden téren és minden szinten harcol az oszmán múlt megfelelő interpretálásáért. 2011. augusztusi koszovói látogatását például jelentős mértékben a kulturális és történelmi kérdéseknek szentelte. Török megítélés szerint a koszovói történelemkönyvek számos negatív megjegyzést tartalmaznak az oszmán múltból, s ez a kérdés a történész végzettségű külügyminisztert különösen érzékenyen érinti, ezért koszovói látogatása során a kulturális miniszterrel a történelemkönyvek ügyében megbeszélést folytatott.¹¹

Nehéz annak megítélése, hogy az oszmán múltnak és közös történelemnek a török Balkán-politika fókuszába állítása mennyire hasznos. Két nézet van a kérdésben, s mindkettőnek van jogalapja: a racionálisabb megközelítés hívei a gazdasági és egyéb terüle-

8 Türbedar, Erhan: *Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles*. *Insight Turkey*, 2011. vol. 13. no. 3. 139–158. o.

9 *Surveying Turkish influence in Western Balkans*. *B92.net*, 2010. 09. 02.

10 Raxhimi, Altin: *Davutoglu: 'I'm Not a Neo-Ottoman'*. *BalkanInsight.com*, 2011. 04. 26.

11 Türbedar, Erhan: *Ottoman image in the Balkans: the case of Kosovo*. *Today's Zaman*, 2011. 09. 16.

teken növelnék a török aktivitást, míg az elméletibb megközelítés amellett érvel, hogy amíg előítéletek vannak a régióban a török uralommal kapcsolatban, addig nem várható el Törökországtól az intenzívebb gazdasági segítség.

A török Balkán-politika elvi alapjai, alakulása az elmúlt években

A török Balkán-politika részben már említett néhány meghatározó elemét Türbedar nyomán a következőkben foglalhatjuk össze:

- közös történelem (amely a sok konfliktus ellenére is hasonló vonásokat mutat);
- török és muzulmán kisebbségek (hivatalos statisztikák szerint a Balkán-félsziget országaiiban található török kisebbség létszáma eléri az 1 millió főt);
- földrajzi közelség (Erdoğan török miniszterelnök erről így fogalmazott: a történelem már megmutatta nekünk, hogy nem létezik globális béke a Balkán és Közel-Kelet békéje nélkül. Tekintettel arra, hogy Törökország ezek középpontjában fekszik, érthető, hogy nem maradhat indifferens.);
- gazdasági befektetések.¹²

Törökország Balkán-politikája 2009-től kezdve vált intenzívebbé. Ennek számos oka között a már említett legfontosabb, hogy ekkor lépett hivatalba Ahmet Davutoğlu külügyminiszter, aki a Balkánt szívügyének tekinti, és történészként külön hangsúlyt helyez a közös történelemre építő külpolitikára. Egy további fontos aspektus a külső körülményekre vezethető vissza. 2009-ben indult be európai és amerikai kezdeményezésre Bosznia-Hercegovinában az úgynevezett butmiri folyamat, amelynek révén az alkotmányreform végrehajtása és egy működőképesebb államalakulat létrehozatala lett volna a cél. E kívánt eredmény nem született meg, amiben elemzők szerint közrejátszott az a tény is, hogy Oroszország és Törökország nem kapott meghívást a folyamatba. Török megítélés szerint hiba volt Ankarát kihagyni, ezért a frissen kinevezett Davutoğlu meg akarta mutatni az EU-nak, hogy Törökországnak van szava a Balkánon. Erre kiváló lehetőséget nyújtott, hogy Törökország 2009 júniusában vette át a Délkelet-Európai Együttműködési Folyamat (*South-East European Cooperation Process – SEECP*) elnökségét, amelyet egy éven keresztül látott el, és sikeresen használta fel balkáni befolyásának növelésére és közvetítési kísérleteire. Ez utóbbiak olyan hármass találkozókat szervezését jelentették, amelyek során Ankara közvetíteni próbált Szarajevó és Belgrád, valamint Szarajevó és Zágráb között. A török–szerb–bosnyák, valamint török–szerb–horvát trilaterális találkozókat külügyminiszteri és állam- és kormányfői szinten is megrendezték, és változó időközönként mind a mai napig zajlanak. Török értékelés szerint a találkozók olyan konkrét eredményeket hoztak, mint a szerb parlament nyilatkozata Srebrenicáról (2010. március 31.),¹³ vagy az, hogy Szerbia megadta a hosszú időn át megtagadott agrément-t Bosznia-Hercegovina új belgrádi nagykövetének. Ez utóbbit Jeremic szerb külügyminiszter az ötödik hármass kül-

12 Türbedar, Erhan: *Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles. Insight Turkey*, 2011. vol. 13. no. 3. 139–158. o.

13 A szerb parlament nyilatkozatban ítélte el a srebrenicai mészárlást. A nyilatkozat elfogadását a 250 fős parlamentben 127 képviselő támogatta egy egész napon át tartó vita után. A dokumentum legfontosabb mondatai: „Szerbia nemzetgyűlése határozottan elítéli az 1995 júliusában Srebrenica boszniai lakosai ellen elkövetett bűncselekményt (...), részvételét és bocsánatkérését fejezi ki az áldozatok családjának, amiért nem tettek meg mindent a tragédia megakadályozásáért.”

ügyminiszteri találkozó után jelentette be 2010. február 10-én. A SEECP isztambuli külügyminiszteri és állam- és kormányfői csúcstalálkozóját (2010. június 21–23.) történelminek is nevezik, mert hosszú évek után magas szintű párbeszédet tett lehetővé Szerbia és Bosznia-Hercegovina között.

A török balkáni politika intenzívebbé válásához és sikeres közvetítési kísérleteihez fontos lépést jelentett, amikor Ankara elismerte Belgrád központi szerepét a régióban. A két ország viszonyának javulását a kedvező nyugat- és integrációpárti tadicí politika tette lehetővé. A török–szerb vízummentességi megállapodás megkötése és a szabadkereskedelmi megállapodás aláírása 2010-ben szintén a közeledés egyik eredménye volt. Szerbia érdeke is volt a Törökországgal történő kiegyezés, mert így egyrészt saját muzulmán kisebbségét békítette meg, javíthatta a boszniai háború nyomán megromlott kapcsolatait a muzulmán világ országaival, továbbá élénkültek a török befektetések. A két ország közti magas szintű látogatások is csúcstól döntöttek: Tadic elnök például 2010-ben kétszer is járt Törökországban (először a SEECP-csúcson, másodszer az isztambuli kosárlabda világbajnokságon (az elődöntőben Szerbiát az utolsó pillanatban ejtette ki Törökország), ahol a döntőt Tadic Gül török elnökkel nézte végig).

Törökország és a térség euroatlanti integrációja

Törökország, amely idén ünnepli NATO-tagságának 60. évfordulóját, valamint csatlakozási tárgyalásokat folytat az EU-val, a nyugat-balkáni országok jövőjét egyértelműen az euroatlanti intézményekben képzei el. A török álláspont szerint csakis ez garantálhatja a térség stabilitását és fejlődését, éppen ezért szorgalmazza a török fél folyamatosan a szorosabb egyeztetést Brüsszel és Ankara között a Balkánt illető kérdésekben. Törökország a Balkán stabilitásának fontos zálogaként tekint magára, ami a közös történelmi, kulturális és vallási gyökerekre vezethető vissza. Török politikai körök aggasztónak tartják, hogy az EU-csatlakozás perspektívája jó néhány nyugat-balkáni ország esetében túl hosszúra nyúlt. Ez rossz hatással lehet a modernizációs és reformfolyamatokra, valamint a stabilitásra.

Az egyre fagyosabbá váló EU–török viszony talán egyik legkényesebb kérdése a vízummentesség ügye. Török oldalról nehezményezik, hogy az unió hosszú ideje „megtagadja”, hogy a török állampolgárok vízum nélkül utazhassanak a schengeni térségbe. Törökországot érzékenyen érintette és a török társadalom is nehezen dolgozza fel azt a tényt, hogy három, sok területen egyébként Ankara támogatására szoruló nyugat-balkáni ország polgárai viszont vízummentesen utazhatnak az EU tagországaiba.

A NATO-csatlakozás szintén a balkáni béke záloga, ezért Törökország támogatja a régió országainak csatlakozását a szervezethez. A török vezetők a szerb politikusoknak rendszeresen kifejtik, hogy megértéssel fogadják, miszerint Szerbia nem kíván a NATO-hoz csatlakozni, azonban, ha meggondolnák magukat, számíthatnak Ankara hathatós támogatására. A török politikai és katonai vezetés rendkívül élénk lobbitevékenységének is köszönhető, amikor Bosznia-Hercegovina a NATO 2010. májusi miniszteri tanácskozásán megkapta az úgynevezett NATO tagsági akciótervet (*NATO Membership Action Plan – NATO MAP*). Ez a NATO-tagság eléréséhez szükséges, minden csatlakozni kívánó országra egyedileg megszabott politikai, gazdasági, igazságügyi és védelmi reformokat tartalmazza.

A Nyugat-Balkán muzulmán közösségei és Törökország

A nyugat-balkáni iszlám közösségek kapcsolata Törökországgal érthetően igen szoros. Ez az a terület, ahol nem rendelkezik más ország ilyen mértékű befolyással, ezért fontos alaposan megvizsgálnunk ezt a kérdéskört. A török miniszterelnöki hivatalon belül működő vallásügyi igazgatóság vezetője 2010 óta Mehmet Görmez, akinek meghatározó befolyása van a balkáni iszlám közösség ügyeiben, és minden fontosabb szervezeti-vallási kérdésben kikérik a véleményét.

Jelenleg Ankara a szerbiai Szandzsák¹⁴ muftija kérdésének megoldásában, valamint a boszniai főmufti megválasztásának kérdésében fejt ki kiemelten aktív tevékenységet. Ez utóbbi pozíció kiemelten fontos, ugyanis Bosznia-Hercegovina, Horvátország és Szlovénia vallási vezetése hozzá tartozik, de komoly befolyása van a többi nyugat-balkáni országban is. Török kutatókkal folytatott háttérbeszélgetések során elhangzott, hogy a pozíciót hosszú ideje betöltő Cerić főmufti az egész európai iszlám közösség vezetőjévé akarja kinőni magát. Ezt a vezető szerepet azonban Ankara is meg kívánja szerezni. A helyzetet bonyolítja, hogy Ankara Cerić támogatójának számít, aki hosszú ideig az újráválasztását szerette volna elérni, holott ez szabály szerint már nem lehetséges.

2011 végén rendkívül fontos esemény fordult elő Törökország és Szerbia viszonyában, amelynek a jelentőségét nem feltétlenül ismerték fel. Belgrád ugyanis Ankara közbenjárásához folyamodott a szerbiai iszlám közösség vezetői között kiéleződő konfliktus megoldása érdekében. Tadić szerb elnök ugyanis félt a Szandzsák radikalizálódásától és „elkosszovósodásától”,¹⁵ mert az csökkenti újráválasztásának esélyeit. Hozzá kell tennünk, hogy a török befektetések volumenének növelése volt az ára annak, hogy a belgrádi vezetés az ország belső problémáinak megoldásába engedte Törökországot beavatkozni. Belgrád ugyanis a szandzsáki terület felzárkóztatására többet költ, mint valaha, s ehhez Törökország hozzájárulása nagy segítséget jelent. A térség szociális és gazdasági problémáinak enyhítése révén a radikalizálódás megelőzhető lenne. A térség mutatói közül a legdrámaibb helyzetet a foglalkoztatottság jelenti, a munkanélküliség közel 50 százalékos. Ankara befektetései egyszerre szolgálják az életkörülmények javítását, s egyben tovább erősíthetik a helyi muzulmánoknak a történelmi hagyományokban és a vallásban gyökerező lojalitását a török államhoz. A török vezetés azonban mindig hangsúlyozza, hogy infrastrukturális befektetéseik, például autópálya-építés révén arra törekednek, hogy Szerbia többi részéhez kössék a Szandzsákokat.

Megállapíthatjuk, hogy mind a boszniai, mind a szerbiai muzulmán vezető Ankara támogatását a háta mögött tudva komoly gazdasági és politikai hatalmat épített ki, amely azonban napjainkra egyre inkább visszatetszést kelt és konfliktusokat szül. Ezért is van valószínűleg Ankarának olyan elképzelése, hogy ideje lenne kevésbé konfliktusos és jobban a tudományos-vallási kérdésekre koncentráló muzulmán vezetőket keresni a helyükre.

14 A Novi Pazar-i szandzsák az egykori Oszmán Birodalom egyik közigazgatási egysége volt, manapság azonban két ország, Szerbia és Montenegró területén fekszik, nagyjából fele-fele arányban. A népesség mindkét országban meglehetősen kevert; bosnyákokon és további „muzulmán nemzetiségűeken” kívül legnagyobb számban szerbek, majd montenegróiak és albánok lakják a vidéket, de a roma népesség aránya sem elhanyagolható.

15 Zukorlić mufti, a térség iszlám vezetője ugyanis többször a Szandzsák elszakadásának lehetőségét fejtegette.

A szerbiai muftikérdés

A szerbiai Szandzsák területén jelentős muzulmán népesség él, akik magukat bosnyákoknak vallják. „A szerbiai bosnyákok túlnyomó többsége az iszlám szunnita irányzatát követi, mégis két, hasonló nevű, de egymástól mélyen eltérően gondolkodó vallási-civil szervezetbe tömörülnek. Az Iszlám Közösség Szerbiában Novi Pazar-i székhellyel Zukorlić vezetésével azért küzd, hogy az egész országra kiterjeszthesse fennhatóságát, sőt azért is, hogy az iszlám szerbiai hívei fölött a Bosznia-Hercegovinai Iszlám Közösség és annak tanácsa is gyakorolhasson hatalmat. Ezzel szemben a Szerbiai Muszlimok Közössége belgrádi központjából, élén Adem Zilkić főmuftival, továbbra is úgy gondolja, hogy a helyi muzulmán közösségnek saját magának kell intéznie ügyeit. Zukorlić és köre a legutóbbi szerbiai nemzeti tanácsi választásokon döntő befolyást szerzett a Nemzeti Tanácsban, és a csoportosulás egyre inkább a Szandzsák legfőbb hangadójává nőtte ki magát.”¹⁶ Tadić, aki Zilkić támogatója, igyekszik a szandzsáki bosnyákokat megbékíteni: a történelemben most először fordul elő, hogy a szandzsáki bosnyákok helyi politikai alakulatai is helyet kaptak a szerb kormánykoalícióban. (A Rasim Ljajić szociális és munkaügyi miniszter vezette Szandzsáki Demokratikus Pártról és a Sulejman Ugljanin tárca nélküli miniszter elnöksége alatt működő Szandzsáki Demokratikus Akció Pártjáról van szó.) Ezenkívül az úgynevezett „nemzeti kisebbségek csoportjában” is ül két helyi muzulmán képviselő. Mindez azonban nem oldotta a közösségen belüli feszültséget. Zukorlić továbbra is küzd elképzeléseiért, amelyben a mélyen vallásos szandzsáki muzulmánok és Cerić boszniai főmufti is támogatására számíthat.

Mindezek miatt jutott Belgrád arra az elhatározásra, hogy igénybe veszi Ankara közvetítői tevékenységét a közösségek közötti konfliktus feloldásában. A török megoldási javaslat lényege az volt, hogy egy szerbiai iszlám közösség jöjjön létre, egy vezetővel, aki egy harmadik személy lenne, így tehát sem Zukorlić, sem Zilkić nem lenne a megújított szerbiai iszlám közösség vezetője. A török fél javaslatának fontos része volt, hogy ezentúl az imámok nem foglalkozhatnak politikával, a mecsetekben nem folyhat politikai propaganda. Ez a vallás és a politika szétválasztását jelentené.

A 2007 óta fennálló konfliktus megoldása érdekében tett első konkrét török lépés 2010 júniusában Erdoğan miniszterelnök belgrádi látogatása volt, ahová elkíserte Mehmet Görmez, a Miniszterelnöki Hivatal Vallásügyi Igazgatóságának vezetője, aki a szandzsáki muftikérdés megoldásának török kidolgozója. Közben a két szerb iszlám miniszter, Sulejman Ugljanin és Rasim Ljajić, valamint Zukorlić és Zilkić többször utazott Ankarába egyeztetni. Davutoğlu többször is járt Belgrádban a javaslat egyeztetése végett. Úgy fest azonban, hogy a megoldást már nem sikerül tető alá hozni a szerbiai választásokig, holott Tadić a török közbenjárást ebben a reményben kérte.

„Zukorlić muftit ellenfelei iszlám szélsőségesnek tartják, aki kapcsolatban áll vahabita fegyveresekkel, és akit Szaúd-Arábia a boszniai muzulmánokon keresztül pénzel. Elemzők szerint azzal, hogy a sarajevói bosnyákok szervezetéhez közeledett, kivívta a Belgrádban székelő főmufti haragját, és ezzel a vele szoros kapcsolatban álló szerb állami szervekét

16 Molnár Tamás: [Fornnak az indulatok a szerbiai muszlimokban](#). *Kitekintő.hu*, 2010. 09. 19.

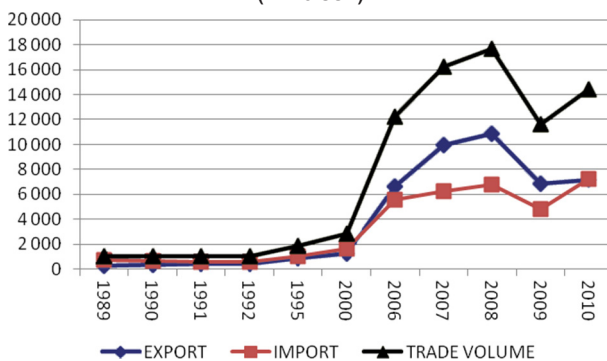
is. A helyi sajtó állításai alapján több a Szandzsákban egy egyszerű vallási vezetőnél. Ő volt az első magánegyetem megalapítója Novi Pazarban, ahonnan jelentős jövedelmei származnak a diákok magas tandíjai miatt. Testvére a tulajdonosa a Refref nevű vállalatnak, mely szövetekeket, muzulmán ruhákat, könyveket és bútorokat árul, ezenkívül ő irányítja a helyi Glas Isama nevű újságot, illetve ellenőrzi a helyi iszlám középiskolákat is.¹⁷

Törökország gazdasági kapcsolatai a Nyugat-Balkánnal

Törökország tehát jelentős politikai és vallási-kulturális befolyással rendelkezik a Nyugat-Balkán országában, azonban gazdasági befolyását és jelenlétét vizsgálva korántsem juthatunk hasonló megállapításra. „Törökország gazdasági jelenléte nem olyan nagymértékű, mint ahogyan azt Törökország támogatói és bírálói hirdetik. A kétoldalú kereskedelem és beruházások Törökország részéről jelentéktelenek, különösen Európa gazdasági jelenlétével összehasonlítva. Törökország elmarad a stratégiai ágazatok megcélzásában (mint például az energiaszektor) Oroszország régióba való betörésének stratégiájától. (Bár Törökország jó néhány beruházást kezdeményezett a szerbiai és macedón közlekedési szektorban.)¹⁸

Törökországnak a Nyugat-Balkán országaival – Koszovó kivételével – szabadkereskedelmi egyezményei és a kettős adóztatást kizáró megállapodásai vannak. A velük folytatott külkereskedelem 2000 után erősödött fel, aminek az egyik legfontosabb oka az volt, hogy török cégek a hazai gazdasági és pénzügyi válság miatt egyre inkább a külkereskedelem felé fordultak. 2009-ben azonban, a globális gazdasági válság miatt 34%-kal csökkent a volumene az előző évihez képest.

Törökország külkereskedelme a Balkán országaival, 1989–2010
(millió USD)

17 Molnár Tamás: Fornak az indulatok a szerbiai muszlimokban. *Kitekintő.hu*, 2010. 09. 19.

18 Surveying Turkish influence in Western Balkans. *B92.net*, 2010. 09. 02.

Törökország külkereskedelme a Balkán országaival, 2010

	Az ország részesedése Törökország-nak a Balkán országaival (10) folytatott kereskedelmi volumenéből (%)		Az ország részesedése Törökország általános külkereskedelméből (%)	
	Export	Import	Export	Import
Albánia	3,37	1,20	0,21	0,05
Bosznia-Hercegovina	3,13	1,00	0,20	0,04
Bulgária	20,92	23,50	1,31	0,92
Horvátország	3,48	2,92	0,22	0,11
Montenegró	0,38	0,09	0,02	0,003
Koszovó	4,11	0,19	0,26	0,01
Macedónia	3,67	0,72	0,23	0,03
Románia	36,32	47,60	2,28	1,86
Szerbia	4,28	1,51	0,27	0,06
Görögország	20,34	21,28	1,28	0,83
Összes	-	-	6,28	3,913

Török FDI a Balkánon (2011. szeptember)

	Török FDI (millió dollár)	Török építőipari projektek (millió dollár)
Albánia	1 000	718
Bosznia-Hercegovina	116	81
Bulgária	924	1 200
Horvátország	15	787
Montenegró	70	73
Koszovó	40	502
Macedónia	180	632
Románia	2 500	5 500
Szerbia	31	120
Görögország	41	3
Összes	4 917	9 616

Megjegyzés: A táblázat FDI-adataiban szerepel a harmadik országon keresztül érkező török tőke is.

Az adatok világosan mutatják, hogy Törökország külkereskedelme a Balkán és különösen a Nyugat-Balkán országaival igen alacsony. Ha pusztán a Nyugat-Balkán országaira számoljuk az adatokat (vagyis nem vesszük figyelembe Romániát, Bulgáriát és Görögországot), akkor azt kapjuk, hogy a török export mindössze 1,41%-a irányul a nyugat-balkáni országokba, az importnak pedig 3,303%-a érkezik onnan.

Közvetlen külföldi befektetés (*Foreign Direct Investment – FDI*)

2011 szeptemberi török gazdasági minisztériumi adatok alapján a török FDI a Balkánon elérte a 4,9 milliárd dollárt.

Montenegró és Koszovó adatai igen alacsonyak, de annak oka, hogy ezek relatíve új országok. Mindkettő, de főképp Koszovó kiemelt terület a török befektetések szempontjából, így az érték folyamatos emelkedést fog mutatni. Ami azonban ennél is sokatmondóbban bizonyítja azt, hogy Törökországnak van még tennivalója a gazdasági jelenléte megszilárdítása terén, az a Boszniába és Macedóniába irányuló török befektetések értéke. Bosznia-Hercegovinában főképp a bürokratikus nehézségek, Macedóniában pedig a kis piac az, ami gátolja a nagyobb volumenű török befektetéseket. Utóbbiban Törökország nagy „ellenfele”, Görögország a fagyos politikai viszonyok ellenére is tartja kiépített gazdasági pozícióit és azokat Törökország sem tudta meggyengíteni. Boszniában a bürokratikus nehézségek mellett politikai okok is gátolják a török befektetéseket: mind a horvát, mind a szerb közösség igyekszik megakadályozni a török gazdasági térnyerést. Ezzel érdekes ellentétben áll Szerbia, ahol a szerb vezetés szinte „könyörög” a még több török befektetésért.

A török befektetések és diplomáciai aktivitás tehát szinte jelentősebb Szerbiában, mint Boszniában. A török befektetések eszközlése is egyszerűbb Szerbiában, és eredménye is hamarabb beérik. Boszniával ellentétben a szerb vezetésben nincs ellenérzés a török befektetésekkel kapcsolatban, ellenkezőleg, a szandzsáki területeken beinduló török támogatási projektek egyenesen Tadić újraválasztását segíthetik. 2010 első félévében Szerbia és Törökország kereskedelmi volumene elérte a 180 millió eurót, ami a 2009-es adatokhoz viszonyítva 110%-os növekedést jelent¹⁹

A török Nyugat-Balkán-politika támogató intézményei

A török Nyugat-Balkán politika átfogó ismertetése nem nélkülözheti legalább két olyan intézmény tevékenységének bemutatását, amelyek a török balkáni külpolitika fontos támogató eszközei, s a török gazdasági és kulturális jelenlét meghatározó elemei.

TIKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı – Török Nemzetközi Együttműködési és Koordinációs Ügynökség)

Az ügynökséget abból a célból hozták létre 1992-ben, hogy segítse a Közép-Ázsiában, a Kaukázusban és a Balkánon létrejött új államok átalakulását, fejlődését. A török miniszterelnöki hivatalon belül működő intézmény ezekben a térségekben számos irodát tart fenn, amelyeknek a gazdasági és technikai segítségnyújtást célzó projektek menedzselése a feladata. A TIKA-ban összesen 300-an dolgoznak, és 2009-ben több mint 1,5 milliárd²⁰ dollárt költött. A célszágok azon országok, ahol törökül vagy türk nyelvet beszélnek, török emlékek vannak. A Nyugat-Balkánon képvisellete működik Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban, Macedóniában, Montenegróban és Szerbiában.

19 Alis, Anec: *Second Ottoman Occupation, or Much-Needed Investment? ISA Intel*, 2011. 11. 16.

20 Disbursements and Commitments of Official and Private Flows. *tika.gov.tr*, 2009.

Az ügynökség nem titkolt célja a török kisebbség fennmaradásának elősegítése. Ez utóbbit az általános életfeltételek javításával éri el, így az adott ország fejlesztéséhez is hozzájárul, ezért jelenlétét és aktivitását többnyire rokonszenv kíséri, sőt a fogadó országok további akciókra bátorítják. Itt jegyezzük meg, hogy az egyes körökben elterjedt klisékkel szemben nemcsak mecsetfelújításokra költ, hanem számos támogatási projektet indított a vízgazdálkodás javításától a mezőgazdaság fejlesztésén át az infrastrukturális helyzet javításáig.

Az ügynökség minden országban a központi kormányzattal van kapcsolatban, mert csak innen látható át, hogy az ország egésze szempontjából mely területek vagy ágazatok fejlesztése fontos. A TIKÁ nagy hangsúlyt fektet továbbá arra, hogy tevékenységével igazodjon az adott ország stratégiai fejlesztési tervéhez. Jelenleg a legnagyobb anyagi forrást Macedóniára fordítják. Néhány példa tevékenységi területeire:²¹

- oktatás: Atatürk-iskolák létrehozása Albániában, medresze működtetése Montenegroban, ahol a szokásos középiskolai tananyag mellett vallási oktatásban is rész vesznek és törökül is tanulnak a diákok. Idén zárult le a „100 iskola projekt” Boszniában, amely során a TIKÁ 100 iskola megépítését finanszírozta;
- infrastruktúrafejlesztés: víztározó építése a török kisebbség régiójában Mamusában, Koszovóban, a Drina-híd és Konjic-híd felújítása Boszniában.
- egészségügy: kórházak létesítése és felújítása Koszovóban.
- felújítások: a török történelem emlékeinek megőrzése, felújítása (például mecsetek, sírok).
- kultúra: török nyelvű tévécsatorna létesítése Koszovóban (a Yeni Dönem volt az első török tévécsatorna a Balkánon), szőnyegszövési tanfolyam indítása Albániában, turkológiai központok létesítése, Srebrenica Múzeum felállítása Szarajevóban (folyamatban lévő projekt)
- mezőgazdaság: a méhészet fejlesztése Macedóniában, báránytenyésztés Koszovóban, halászati központ létesítése Boszniában.

Yunus Emre kulturális központok

Az alapító okiratban²² foglaltak szerint a Yunus Emre Kulturális Központokat a 2007-ben létrehozott Yunus Emre Alapítvány működteti, mely az ankarai Yunus Emre Intézetet is irányítja. Az alapítvány és intézményei célja Törökország és a török kultúra promotálása, vagyis röviden fogalmazhatunk úgy, hogy ez a török British Council vagy Goethe-Institut. Célja a török nyelv, kultúra és művészetek külföldi bemutatása, tudományos kutatás, publikációk támogatása. Mindezek révén az adott országgal történő baráti kapcsolatok elmélyítéséhez járul hozzá. A londoni kulturális központ tavalyi megnyitóján Gül török köztársasági elnök úgy fogalmazott, hogy a nagy országok nemcsak diplomataikkal vannak jelen a világban, hanem kulturális jelenlétükkel is. Hozzátette, hogy a Yunus Emre Kulturális Központok a TIKÁ-val egyetemben Törökország presztízsének javításához járulnak hozzá.

21 *Balkans and Eastern Europe. Projects and Activities.* Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TIKÁ).

22 *Law for Foundation.* Yunus Emre Foundation. 2007. 05. 05.

A Nyugat-Balkán államai közül Yunus Emre Kulturális Központ működik Tiranában, Szarajevóban, Prištinában és Prizrenben (Koszovóban két központ is működik) és Szkopjében. Mivel a húsz évvel ezelőtti balkáni háború során az iszlám kultúrával kapcsolatos számos dokumentum és emlék megsemmisült vagy megsérült, az alapítvány megfogalmazása szerint a Balkán kapcsán jelenleg futó projekt célja ezek felkutatása és felújítása, a történelmi kötelekek újraalkotása, a balkáni kultúra védelme, a török történelem és civilizáció helyi emlékeinek megőrzése.

A Yunus Emre Alapítvány és az általa működtetett intézmények feladatköre 2011-ben jelentősen bővült, ekkor adta át ugyanis a TIKa az 1999 óta futó turkológia-projektjét az alapítványnak.

A török külpolitika támogató intézményeinek bemutatása során meg kell említenünk a 2011-es választások után létrehozott, a külföldön élő törökökkel és rokonnemzeteikkel foglalkozó igazgatóságot, mely Bekir Bozdog miniszterelnök-helyettes irányítása alatt működik. Célja a külföldön élő török népesség tagjainak védelme, életminőségük javítása. Az elkövetkező években várhatóan egyre többet hallunk majd róla.

Összegzés

Törökország politikai-vallási befolyása a Nyugat-Balkán országaiban vitathatatlan. Az kérdéses azonban, hogy a gazdasági kapcsolatok és befektetések jelentős növelése nélkül is meg tudja-e őrizni ezt a befolyást hosszabb távon. Mindez az ország iránt egyfajta elvárás is: a történelmi kérdések rendbetétele mellett/helyett a régióból sokan azt szeretnék már látni, hogy a gazdasági aktivitásra legalább ekkora erőt koncentráljon.

Ettől függetlenül Törökország jelenleg számos kérdésben meghatározó szerepet tölt be. Ezt az USA felismerte, az EU azonban nem, vagy legalábbis nem tesz úgy. Míg Washington rendszeres egyeztetést folytat Ankarával a Balkánt érintő kérdésekben, addig brüsszeli körökben elsősorban a távolságtartást részesítik előnyben. Törökország régi sérelme, hogy az EU nem folytat vele szorosabb külpolitikai egyeztetést. Megítélésünk szerint ez nem célravezető magatartás, mindenképp érdemes lenne rendszeres konzultációkat tartani Törökországgal a Balkánról, mert ezzel az EU a török szándékokat is jobban fel tudná térképezni és bizonyára néhány „közhiedelem” is elosztható lenne. Az EU-nak jobban kéne értékelnie azt, hogy a török politikai és külügyi vezetés minden lehető fórumon hangsúlyozza, hogy a Nyugat-Balkán országainak jövője az EU-ban (és a NATO-ban) van. Már csak azért is, mert a vízumkérdés és az EU-török kapcsolatok miatt az Európai Unió egyre kevésbé vonzó és szimpátiával övezett nemzetközi intézmény Törökországban. Hozzá kell tennünk, hogy az uniónak még mindig jobb, ha Törökország aktív a térségben, semmint Irán vagy Szaúd-Arábia. A balkáni muzulmán kisebbség 90%-a az iszlám szunnita ágához tartozik, azon belül is a hanafita iskolához, amely az Oszmán Birodalom egykori területein és Közép-Ázsiában terjedt el. Ez olyan erős összekötő kapocs Törökország és a Nyugat-Balkán között, amely fenntartásáért Törökország mindent meg fog tenni. Ez a nyugati világ számára is hasznos, hiszen ezáltal kevesebb esély marad az iszlám szélsőséges ágainak megerősödésére. A 2000-es évek elejéhez képest mára vissza is szorult a szélsőséges iszlám a térségben: a burkaviselés vagy a szaúdi pénzből finanszírozott mecsetépítés nap-

jainkra már nem jellemző. A szélsőséges erők azonban nem tűntek el: az utóbbi időszak térségben elkövetett több erőszakos cselekményeinek (például Bosznia-Hercegovinában a 2010. június 27-i²³ és 2011. október 28-i események²⁴) háttérében vahabita erők állnak, amely a szunniták egy radikális irányzata, és Szaúd-Arábia a hátszaga. A kérdésben Manyasz Róbert nyomán idézzük az albán származású Muhammad Arnaut, a jordániai Ál al-Bajt Egyetem tanárának véleményét: „Törökország érdeklődése a balkáni muszlim közösségek iránt pozitív fejlemény. Ez a több évszázados múltú, etnikailag heterogén vallási kisebbség oly mértékben európaizálódott, hogy példát nyújthat más nyugat-európai muszlim közösségeknek is. Az elmúlt száz évben erősen szekularizálódott balkáni iszlám élő példája annak, hogy a vallási identitás a Nyugat-Európában sokat támadott vallási külsőségek (hidzsáb, burka) és szélsőségek nélkül is teljes mértékben megélhető.”²⁵

23 2010. június 27-én vasárnap reggel 5 óra körül pokolgép robbant a Szarajevótól 75 km-re északnyugatra fekvő Bugojno városkában egy rendőrőrs közvetlen közelében. A robbanás következtében egy rendőr meghalt, további hat pedig megsérült. Közvetlenül a tragikus esemény után sikerült kézre keríteni egy bosnyák férfit, Haris Causevićot, akit a helyi média az iszlám radikális szárnya, a vahabiták követőjeként ír le. Molnár Tamás: *Iszlám terrorizmus a Balkán szívében*. *Kitekinto.hu*, 2010. 07. 02.

24 Egy az iszlám vallás radikális, vahabita ágához tartozó férfi 2011. október 28-án több lövést adott le a szarajevói amerikai nagykövetségre, majd rövid tűzharc után, melyben egy rendőr súlyosan megsérült, sikerült elfogni. 2012. január 25-én pedig az októberi támadás nyomán indított nyomozás során nagyszabású rendőrségi akcióban, Brčko város közelében elfogták a bosznia-hercegovinai vahabita szélsőséges iszlám közösség vezetőjét, Nusret Imamovićot és bátyját, Eldint. Szalay Szabolcs: *Nincs előrelépés a szarajevói lövöldöző ügyében*. *Kitekinto.hu*, 2011. 12. 20.; *Elfogták a boszniai vahabiták vezetőjét*. *MNO.hu*, 2012. 01. 25.

25 Török terjeszkedés a Balkánon. A Davutoglu-doktrína. *Magyar Narancs*, 2011. 11. 07.